

## ЈАЗИЧНАТА КУЛТУРА – СЕГМЕНТ ОД ЈАЗИЧНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Виолета Николовска<sup>1</sup>

**Апстракт:** Во трудот ќе стане збор за образованието по предметот мајчин јазик на сите степени: основно, средно и високо образование. Ќе се осврнеме на содржините што се изучуваат во рамките на овој предмет и на тоа како можеме тие содржини да ги групираме според научната класификација по научни полиња, подрачја и области. Ќе се задржиме посебно на научното подрачје јазик. Содржините што се изучуваат во ова подрачје се содржини првенствено од областа на граматиката (фонетика и фонологија, морфологија, морфосинтакса и синтакса) на мајчиниот јазик. Ќе укажеме на важноста што во јазичното образование ја имаат содржините од предметното подрачје изразување и творење. Овие содржини, како и некои од содржините што се изучуваат во предметното подрачје јазик, битно влијаат врз оформувањето на јазичната култура на учениците и на студентите. Ќе укажеме на тоа дека она што учениците и студентите треба да го стекнат на часовите по предметот мајчин јазик, не е само извесен степен на лингвистичка наобразба од областа на граматиката, туку и јазична култура. Стекнувањето на јазична култура треба да стане важен сегмент во јазичното образование на учениците и на студентите со оглед на тоа што ќе го издигне степенот на нивната општа култура и ќе претставува важна одлика на нив како идни интелектуалци. Во трудот ќе се осврнеме и на тоа кои содржини треба да ги опфати наставата по мајчин јазик, а кои се во врска со стекнувањето на јазичната култура.

**Клучни зборови:** јазична култура, образование, мајчин јазик, предметно подрачје, граматика.

## LANGUAGE CULTURE –A SEGMENT OF LANGUAGE EDUCATION

Violeta Nikolovska<sup>2</sup>

**Abstract:** This paper will focus on education in the teaching subject mother tongue at all levels: primary, secondary and higher education. We will take into consideration the contents taught within this course and how these contents can be classified according to the scientific classification into scientific fields, areas and disciplines. We will dwell especially on the scientific discipline of language. The contents studied in this area are primarily contents in the area of mother tongue grammar (phonetics and phonology, morphology, syntax and morpho-syntax). We will point out the importance of the contents of the subject area of expression and creation. These contents, as well as some of the contents taught in the subject of language, significantly affect the shaping of pupils' and students' linguistic culture. We will indicate that what students should achieve in classes of the teaching subject mother tongue is not only a degree of linguistic education in the area of grammar, but also linguistic culture. The acquisition of linguistic culture should become an important segment in pupils' and students' language education since it will raise the level of their general culture and it will be an important feature of them as future

---

<sup>1</sup> Вонреден професор, Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Република Македонија, [violeta.nikolovska@ugd.edu.mk](mailto:violeta.nikolovska@ugd.edu.mk), 075 389274.

<sup>2</sup> Associate Professor, Faculty of Educational Sciences, University “Goce Delcev” in Stip, Republic of Macedonia, [violeta.nikolovska@ugd.edu.mk](mailto:violeta.nikolovska@ugd.edu.mk), 075 389 274.

intellectuals. This paper will look into what contents language teaching should include, that are related to the acquisition of linguistic culture.

**Key words:** linguistic culture, education, mother tongue, subject area, grammar.

Излагањето ќе го започнеме со прашање: што е тоа што не го знаеме за мајчиниот јазик, а го учиме? И зошто го изучуваме предметот мајчин јазик? Јазикот се врзува со идентитетот. На старословенски со зборот ѝзыкъ се означувал и јазикот и народот што го зборува тој јазик ( Угринова-Скаловска, 1979: 168). Негувајќи го јазикот, една заедница го чува и го негува својот идентитет. Во книгата „За македонските работи“, која за нас е од непроценливо значење, Мисирков во врска со мајчиниот јазик, народниот јазик, поставува неколку тези: Јазикот на еден народ е негово духовно богатство и наследство. Се предава од едно на друго поколение. Чувајќи го јазикот, народот останува верен на духот на своите прадедовци. Оној што се откажува од својот народен јазик се откажува и од народниот дух. Милоста, љубовта кон народниот јазик е наш долг и наше право. Правото да го браниме нашиот јазик ни е свето (Мисирков, 1974: 133-134).

Самиот назив мајчин јазик го вклучува во себе поимот предание. Тоа е јазикот што се предава од колено на колено, од родител на дете. Овој јазик е одраз на народниот дух, на духот на еден народ. Тоа е традицијата што се наследува. Нешто по што народот се препознава како народ. Затоа, секоја држава го вклучува изучувањето на мајчиниот јазик во својот образовен систем. Тоа е одговорот на едното прашање. Но што е тоа што се изучува за мајчиниот јазик, а не го знаеме ние како негови родени говорители?

Нашиот македонски јазик има 31 глас (и исто толку графички знаци за нив – букви). Како е можно со само 31 глас да се пренесуваат толку многу соопштенија, да се пишуваат научни дела и прекрасна уметничка литература? Тоа е она што се изучува на часовите по мајчин јазик од областа на подрачјето јазик. Тајната на граматиката. Тајната на јазикот разбран како систем, како динамичен жив организам подложен на промени.

Како се остварува тоа само со 31 глас да пренесуваме неограничен број на информации? Ќе се задржиме малку на ова прашање (повеќе за ова види во Николовска, 2012).

Јазичните единици се комбинираат на различни нивоа. Секое ниво го изучува посебна лингвистичка поддисциплина. Најниско ниво е фонолошкото ниво. Единиците на ова ниво и не претставуваат знаци во вистинска смисла на зборот, бидејќи имаат само гласовен израз, а немаат содржина, немаат значење. Сепак, влегувајќи во комбинација едни со други, тие учествуваат во разликувањето на значењата.

Единици на фонолошкото ниво на јазикот се фонемите. Тие се апстрактни, инваријантни единици. Тие имаат свои конкретни реализации, наречени гласови или алофони. Алофоните се варијантите во изговорот на фонемите. Секој од нас има различна боја на глас и различен облик на усната празнина која служи како резонатор на звукот. Овие разлики ги даваат индивидуалните алофони. Алофоните можат да бидат и позициски, условени од контекстот. Различно се изговара гласот **н** во зборовите *небо* и *банка*. Ралично се изговара гласот **л** во зборовите *лето*, *лице* и *лубеница*.

Разликувањето на конкретното од апстрактното, варијантното од инваријантното, е потребно методолошко разликување во науката за јазикот. На тој начин се разликува она што е јазик (апстрактен систем од знаци) од она што е говор (негова практична реализација). Предмет на науката за јазикот, на граматиката, е она што е инваријантно, апстрактното.

Да се вратиме на организацијата на јазичниот систем. И фонемите се анализираат. Се анализираат на нивни фонетски карактеристики, признаци. Дел од овие фонетски признаци учествуваат директно во смислоразликувачката функција на фонемата, тоа се дистинктивните признаци, а дел од фонетските признаци се придружни, не учествуваат директно во смислоразликувачката функција на фонемата, а тоа се редундантните признаци. На пример, зборовите *бара* и *пара* се разликуваат само по една фонема. Фонемите /б/ и /п/ се разликуваат само по еден фонетски признак, дистинктивен, кој ја донесува разликата во значењето, а тоа е признакот звучност: фонемата /б/ е звучна, а фонемата /п/ е безвучна. Во некои наши говори, дистинктивна функција има акцентот: јаде (сега во моментот) и јаде (на пр. вчера).

Со комбинација на единиците од фонолошкото ниво на јазикот се добиваат единици од следното јазично ниво – морфолошкото ниво. Единици на морфолошкото ниво се морфемите и зборовите. Морфемите се најмали јазични единици кои имаат и израз и значење. Во зависност од нивната функција, тие можат да бидат: лексички, деривациски и флексиски морфеми. Лексичките или коренски морфеми го донесуваат основното значење на зборот. Деривациските и флексиските морфеми ова значење го дополнуваат, го модификуваат. На пример, во серијата лексеми *стол*, *столар*, *столови*, *столовите*, коренска морфема е морфемата *стол-*. Таа го донесува основното значење на серијата енокоренски лексеми. Со морфемите *-ар*, *-ови*, *-те* основното значење на морфемата *стол-* се модификува. Со морфемата *-ар*, се изведува нов збор што означува нов поим, нов референт во стварноста - 'човек што изработува столови (и дрвенарија за домаќинството)'; со морфемата *-ови* се означува дека има повеќе од еден стол и со морфемата *-те* се нагласува дека за тие столови веќе сме зборувале, познати ни се. Морфемите со кои се добиваат нови зборови како единици на речникот на јазикот се наречени деривациски морфеми (морфемата *-ар*), а морфемите кои ја даваат граматичката промена на зборовите се наречени флексиски морфеми (морфемите *-ови*, *-те*). Морфологијата го изучува зборот од аспект на неговата граматичка промена. Зборовите имаат свои парадигми, граматички промени. При тоа, тие лексички не се менуваат, туку добиваат различни категоријални граматички значења: на пример, глаголите се менуваат по граматичките категории време, начин, лице, број; придавките по род и број; именките по број итн. Граматичките категории на зборовите (нивните категоријални значења) можат да бидат селективни и парадигматски. Селективна е онаа граматичка категорија по која зборот не се менува, туку бира еден член од неа, на пр. категоријата род кај именките, категориите преодност и вид кај глаголите. Парадигматска е онаа категорија по која зборот се менува, како на пр. број кај именките и род и број кај придавките, лице и број кај глаголите. Другите лингвистички поддисциплини го изучуваат зборот од други аспекти.

Со значењето на зборот се занимава семантиката и лексикологијата, со неговото потекло и развој низ времето – етимологијата. Лексикологијата се занимава и со староста на зборовите, со нивното потекло, стилски карактеристики, фреквенција на употреба.

Деривацијата или зборообразувањето се занимава со постапките на изведување на нови зборови во речникот на јазикот.

Во зборообразувањето се разликуваат неколку типови на деривација (Конески, 1995): лексичко – семантичка (семантичка), лексичко – синтаксичка (синтагматска), морфолошко – синтаксичка (транспозициска) и морфолошка (афиксална). Првиот тип на деривација е семантичка деривација: на старите зборови им се придаваат нови значења. На пр. *градинка* со значење не 'мала градина', туку 'установа за згрижување на деца'; *глувче* не со значење на 'мало животно', туку на алатка од компјутерот. Вториот тип на деривација е синтагматска деривација. Се работи за образување на сложени зборови од типот: *долгоочекуваниот, длабокопочитуваниот, риболов, дрворед* и сл. Третиот тип на деривација е наречен и синтаксичка конверзија. Тоа е појава кога еден збор, без додавање на некакви очигледни јазични средства преминува од една во друга зборовна група, поточно во реченицата може да се јави и во позиции примарно карактеристични за друга зборовна група. На пример, во синтагмата *убаво момче* зборот *убаво* е придавка, за разлика од зборот *убаво* во реченицата *Елена пее убаво*, кој претставува прилог, и тоа за начин, кој во реченицата врши функција на прилошка определба за начин. Четвртиот тип на деривација е афиксалната деривација, деривацијата со морфолошки средства – морфеми: *стол-ар, злат-ар, про-чита, до-гледа*.

Со комбинација на единиците од морфолошкото ниво на јазикот се добиваат единиците од највисокото јазично ниво, синтаксичкото, а тоа се речениците. Речениците се образуваат со посебни правила. Овие правила се изучуваат во синтаксата. Единици на синтаксата се синтагмата, или според нашата граматичка терминологија - именската група, реченицата и сложената реченица. Синтагмата е таква синтаксичка единица во која нема предикација изразена со лична глаголска форма. Се кажува нешто за некого или за нешто без да се употреби лична глаголска форма: *кутија за накит, марамчиња за нос, другарка ми од Охрид*. Реченицата е таква синтаксичка единица во која имаме предикација изразена со лична глаголска форма: *Кутијата служи за чување накит. Марамчињата се за нос. Другарка ми е од Охрид. Елена убаво пее. Јане трча*. Кога реченицата содржи повеќе од еден предикат изразен со лична глаголска форма, тоа е сложена реченица: *Влегоа внатре и состанокот започна. Дојде дома и седна да јаде. Излезе надвор и силно вдиша од чистиот воздух*.

Како посебна лингвистичка поддисциплина се изделува лингвистиката на текстот или текст(уалната) лингвистика. Таа ги утврдува начините на поврзување во рамките на еден текст како што се референцијата (сооднесувањето на јазичните единици што влегуваат во рамките на текстот), елипсата (испуштањето на елементи познати од контекстот или ситуацијата на зборување), конјункцијата со посебни јазични единици (конектори или сврзници) и лексичкото поврзување.

Ова беше приказот на јазичниот систем организиран на неколку различни нивоа. Ова беше сликата на граматиката која се изучува по предметот мајчин јазик, подрачјето јазик, на сите нивоа на образование. Се изучува како е можно со 31 глас да оствариме толку многу соопштенија. Се изучува јазичниот систем.

На часовите по мајчин јазик се изучува јазичниот систем што е карактеристичен за мајчиниот јазик. Постојат општи законитости кои важат за сите јазици, но тие се

изучуваат на повисоко образовно ниво, на филолошките студии, во содржините на предметот општа лингвистика.

На часовите по предметот мајчин јазик се изучува уште едно предметно подрачје, а тоа е подрачјето изразување и творење. Содржините од ова предметно подрачје, според Научната класификација на полиња, подрачја и области спаѓа во областа јазик. На часовите по предметот мајчин јазик се изучуваат содржини од научното поле хуманистички науки, од две подрачја: подрачјето Наука за јазикот (лингвистика) и подрачјето Наука за книжевност. Содржините од подрачјето изразување и творење спаѓаат во подрачјето Наука за јазикот, областа Македонистика. Што се изучува во ова програмско подрачје? Во ова програмско подрачје постепено се стекнува јазична култура, култура на јазичното изразување.

Културата на јазично изразување се стекнува постепено. Во првите три години од основното образование, учениците се оспособуваат за правилно користење на македонскиот литературен јазик во меѓусебната комуникација. Се запознаваат со разликата меѓу стандардниот јазик и дијалектите. Стандардниот јазик е оној вид на наддијалектна форма, варијантност на националниот јазик што претставува еден вид на социолект. Тој е резултат на конвенција, резултат на договор меѓу одредена група на општествено активни и одговорни лица, во одредени временски и историски околности. Како таков, тој се кодифицира (пропишува со законски акти) и се налага за употреба на целата територија на државата која го прогласува за свој стандарден јазик.

Една од фазите во развојот на овој стандарден јазик е неговата култивација, поточно култивацијата на литературнојазичната норма. Што претставува оваа фаза од развојот на стандардниот јазик? Откако ќе се избере она што треба да биде норма на стандардниот јазик, ќе се опише и со соодветни законски акти таа норма и тој стандарден јазик ќе се кодифицираат, настапува она што е разработка на нормата на стандардниот јазик, со цел таа да може да ги исполни сите функции во општеството кои ѝ се доделени. Затоа, се пристапува кон нејзина елаборација (разработка за да може да ја врши својата функција во различни доедини од општествениот живот), акцептуација (службено, правно прифаќање на нормата на стандардниот јазик), имплементација (нејзина реална примена во сите сфери на јавната комуникација во заедницата што ја користи), култивација (нејзино негување), нејзина постојана евалуација (проценување колку нормата е прилагодена на актуелните потреби на заедницата што ја користи) и по потреба – нејзина реконструкција (за фазите во развојот на нормата на стандардниот јазик в. Radovanović, 1979: 83-93). На овој начин, прифатената (со законски акти и службено) норма на стандардниот јазик е во можност да биде таква каква што треба да биде – еластично стабилна. Стабилна – за да биде одраз на континуитетот и традицијата во употребата, и еластична – за да одговара на потребите на актуелниот, современ живот во сите домени од општеството.

Јазичната култура е битен сегмент од развојот на нормата на стандардниот јазик. Со неа се врзува и нешто што е многу важно за живеењето на јазикот во едно општество, а тоа е јазичниот статус. Во теоријата на јазична политика и планирање, научни дисциплини

произлезени од модерната социолингвистика, под поимот јазичен статус се подразбира перципираната релативна вредност на еден јазик којашто е во врска со социјалната полезност на тој јазик (Ricento, 2006: 5). Според оваа теорија, социјалната полезност, вредност на јазикот, опфаќа два моменти: т.н. пазарна вредност на јазикот како средство за комуникација во средината и низа субјективни карактеристики кои се во врска со општествената јазична култура. Значи, јазичната култура игра важна улога во остварувањето на статусот на еден јазик во заедницата што го има како стандарден и неговата реална улога во социјалната средина. Токму затоа, јазичната култура станува важен сегмент во образованието, а во врска со предметот мајчин јазик.

Програмското подрачје изразување и творење, во рамките на предметот мајчин јазик, присутно низ сите девет години на основното образование ја има функцијата да ја формира јазичната култура на учениците. Со воведувањето најпрвин на разликата стандардеен јазик – дијалекти и различните сфери на нивна употреба, учениците се воведуваат во користењето со стандардниот јазик, најпрвин во училиштето, а подоцна и во сите сфери на јавната комуникација. Низ сите степени на основното образование, учениците ги усвојуваат говорните вештини и го збогатуваат реникот, со што се влијае на нивната јазична култура. Почнувајќи од вежби на слушање и говорење, преку најелементарно опишување на предмети од непосредното опкружување, прераскажување на настани слушнати од некој друг и од сопствено доживување, раскажување по дадени тематски зборови и елементарни текстови, до прераскажување на уметнички дела, сценски изведби, прочитани текстови во весници, раскажување по хронологија и ретроспективно раскажување, учениците се извежбуваат во подрачјето на изразување со јазикот и творење. Етапно, од поелементарни кон сложени, учениците развиваат вештини на усно и писмено говорно изразување. На пример, во седмо одделение од учениците се очекува да ја согледаат моќта на зборовите за културна комуникација – *молам, повелете, извинете, благодарам*. Говорните вештини се збогатуваат преку вежби на измислување на поинаков крај на текст по даден почеток, се опишуваат и се прераскажуваат ТВ-емисии, театарски и филмски претстави. Учениците пишуваат соопштение и вест. Во осмо одделение од учениците се бара да смислат почеток на текст според даден крај, усно и писмено да дадат личен став за гледана емисија, филм, театарска претстава и новинарски текст. Да составуваат молба, жалба, записник. Да пишуваат есеј. На крајот на деветтото одделение, во областа на изразувањето и творењето, учениците треба да бидат оспособени за правилно користење на нормата на стандардниот јазик за различни форми на усно и писмено изразување.

Во средното образование сегментот изразување и творење го нема во предметната програма по мајчин јазик, за на крај содржини од оваа област да сретнеме во високото образование на различни студиски програми и на различни нивоа (прв и втор циклус). Така, на Државниот универзитет „Гоце Делчев“ во Штип, предметот Македонски јазик со култура на пишување и изразување го слушаат на прв циклус студентите по новинарство, а на втор циклус како изборен универзитетски предмет може да се земе предметот Македонскиот јазик во јавната комуникација. Што се однесува до средното образование, иако предметното подрачје изразување и творење не е застапено во предметната програма,

дисконтинуитет нема, бидејќи учениците својата јазична култура ја надградуваат изучувајќи содржини (во предметното подрачје јазик) од општа лингвистика (Јазикот како систем од знаци; Функции на јазикот; Видови писма; Јазиците во светот и др.) и од областа на стилистиката. Се изучуваат карактеристики на функционалните стилови како варијантности во користењето на стандардниот јазик, се изучуваат и содржини од областа на правописот и правоговорот.

На овој начин, јазичната култура реално станува важен сегмент во образованието по предметот мајчин јазик. Стекнувањето на јазична култура е можеби една од најважните придобивки од наставата по мајчин јазик, со оглед на тоа што таа (јазичната култура) на учениците и на студентите им служи како алатка низ целиот образовен систем и во општествениот живот воопшто.

Од друга страна, стекнувањето на јазична култура битно влијае на реалниот статус што јазикот го има во општеството, со оглед на тоа што, според теоретичарите на јазичната политика и планирање, статусот на јазикот не зависи исклучиво и неопходно од легалниот статус што јазикот го добива од државата преку извршните, законодавните и правните рамки. Тоа е само неопходниот минимум. Во градењето на јазичниот статус улога играат и други фактори кои бараат повеќе од законска одлука: естетски, психолошки и идеолошки. Битен фактор за јазичниот статус е и јазичната култура, поради што нејзиното вклучување како сегмент од образовниот систем е особено важно.

## ЛИТЕРАТУРА

1. Биро за развој на образованието. *Наставни програми*. <http://bro.gov.mk/?q=mk/nastavni-programi> (прочитано на 12. 03. 2015)
2. Конески, К. 1995. Зборообразувањето во современиот македонски јазик. Скопје: Бона.
3. Мисирков, К. П. 1974. За македонските работи (јубилејно издание по повод стогодишнината од раѓањето на авторот). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“- Скопје, Посебни изданија, книга 8.
4. Николовска, В. 2012. Македонски јазик со култура на изразувањето. Штип: Универзитет „Гоце Делчев“.
5. Угринова-Скаловска, Р. 1979. Старословенски јазик. Скопје: Универзитетска печатница „Кирил и Методиј“.

6. Radovanović, M. 1979. Sociolingvistika. Beograd: BIGZ.
7. Ricento, Th. 2006. Theoretical Perspectives in Language Policy: An overview. In Th. Ricento (Ed.). An Introduction to Language Policy: Theory and Method (pp 3-10). Blackwell Publishing Ltd.